

Geschiedenis en samenhang van de lopende projecten op de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut¹

J.J. Voskuil

In 1934 werd het Volkskundebureau opgericht met de opdracht een atlas samen te stellen van de traditionele Nederlandse cultuur. Onder Nederland werd verstaan het Nederlandse taalgebied tot aan de taalgrens. Op dat ogenblik was dat een politieke keuze. De keuze voor de schriftelijke enquête was een praktische. Men wilde een dicht medewerkersnet, zo mogelijk één medewerker per dorp (gehucht). Een mondelinge enquête zou bij een zo groot aantal contactpersonen te tijdrovend en te kostbaar zijn geweest. Men volgde hierin de Duitse Volkskunde-atlas, waaraan enkele jaren eerder was begonnen. De Duitse atlas kwam voort uit een eigen volkskundige traditie, zijdelings beïnvloed door de etnologie. De Nederlandse sloot meer aan bij een taalkundige traditie. Dialectatlas en Volkskunde-atlas zouden hier worden samengesteld op hetzelfde Instituut, door dezelfde man (P.J. Meertens).

Meertens heeft aanvankelijk gedacht aan een inventarisatie van de Nederlandse traditionele cultuur, in het bijzonder van de regionale verschillen daarin, op ongeveer 200 kaarten. Die kaarten zouden dan vervolgens door andere gebruikt kunnen worden voor onderzoek. Bij onderzoek zal hij, net als ieder ander toen, gedacht hebben aan de reconstructie van de cultuur in de tijd vóór de schriftelijke overlevering. Soorgelijke ideeën leefden ook in Duitsland. De politieke gebeurtenissen (en voor wat de Nederlandse atlas betreft de moeizame totstandkoming van de samenwerking met België door de politieke tegenstellingen daar) en de geringe financiële middelen vertraagden het werk. Het vaak onduidelijke kaartbeeld op de eerste reeks proefkaarten zal de vertraging nog vergroot hebben. De eerste kaarten werden pas in het begin van de jaren vijftig gedrukt. De eerste aflevering van de atlas verscheen in 1959. Het bureau beschikte toen naast Meertens (die directeur van het gehele instituut was) sinds kort over één wetenschappelijk ambtenaar en één student-assistent voor halve dagen. In die tijd herleefde de oude atlasidee in geheel Europa. In een groot aantal landen volgde men het Duitse voorbeeld. De Duitsers organiseerden een reeks internationale congressen rond de atlasproblematiek. Meertens was een van degenen die de stoot gaf tot een organisatie voor de totstandkoming van een Europese Atlas, een idee dat vlak voor de tweede wereldoorlog door Erixon was gelanceerd en toen al in een vergaande staat van verwezenlijking was geweest. Het doel van de commissie voor de Europese Atlas was hetzelfde als dat van de commissies in de verschillende landen: een inventarisatie in een beperkt aantal kaarten van de traditionele cultuur. Vooral Meertens en Zender drongen aan op het betrekken van de Oosteuropese landen bij die onderneming. Dat vertraagde de start, omdat aan Oosteuropese zijde nogal wat bezwaar bestond tegen kaarten van de geestelijke

¹ Bewerking van een Rapport, opgesteld voor de Commissie tot Beheer van het P.J.M. - I. (aug. 1981).

cultuur. Toen een compromis was gevonden werd in principe besloten ook de landen rond de Middellandse Zee bij de onderneming te betrekken. De grens naar het oosten werd getrokken bij de Oeral. Een tweede principiële beslissing was de bewuste uitschakeling van de ontwikkeling na de industriële revolutie. Men wilde kaarten van de traditionele cultuur. De verspreiding op die kaarten moest dienen als bron voor de kennis van de cultuurverschillen in Europa in de middeleeuwen en de tijden daaraan voorafgaand. Men ging ervan uit dat die op de kaarten herkenbaar zouden zijn, omdat men meende dat de grote veranderingen pas na ongeveer 1850 hadden plaatsgevonden. Aangezien de Westeuropese landen geen kaarten van vóór de industriële revolutie konden leveren, werd hen gevraagd om dat tijdstip zo dicht mogelijk te benaderen via de herinneringen van hun zegslieden. Vandaar dat de tijd omstreeks 1900 als richtsnoer ging fungeren.

Het uitzonderlijke van de Nederlands-Vlaamse atlas in dit grotere geheel was de keuze van het volksgeloof en van sagenmotieven als onderwerpen voor de eerste afleveringen. Daaruit sprak overigens meer een persoonlijke voorkeur van Meertens voor de geestelijke cultuur, dan dat er sprake was van principiële redenen. Toen de kaarten voor publicatie in gereedheid werden gebracht, bleek al gauw dat de schriftelijke enquête voor dit soort onderwerpen ongeschikt was. Het werd nog eens onderstreept door de resultaten van een ontwikkeling die zich eveneens aan het eind van de jaren vijftig in het internationale volksverhalen-onderzoek had voorgedaan. Net als op het terrein van de geografische volkskunde sloten de Europese onderzoekers (aangevuld met enkele Amerikanen) zich in deze tijd aaneen met de bedoeling om tot een grootscheepse inventarisatie van de volksverhalen te komen en in het bijzonder om een systematische catalogus van de sage (naast de reeds bestaande sprookjescatalogus) te ontwerpen. Ook hier sloot men aan bij een vooroorlogse traditie, voor een deel waren het dezelfde mensen. Meertens was er ook bij, zij het in een minder prominente rol. Eén van de meest actieve mensen in deze onderneming was K.C. Peeters. Hij liet door zijn studenten in een jaar of twintig enkele tienduizenden sagen optekenen, die als bouwstof moesten dienen voor de sagencatalogus en tegelijk het corpus zouden moeten vormen van de traditionele Vlaamse mondelinge verhaalcultuur. Deze verhalen werden eveneens ter beschikking gesteld van de atlas. Peeters trad toe als redacteur. Deze toevloed van Vlaamse gegevens en de noodzaak om de internationale ontwikkeling op het gebied van het volksverhaal te volgen, leidden in het begin van de jaren zestig tot een met de Vlaamse onderneming vergelijkbare Nederlandse enquête, die in een jaar of vijftien ruim dertigduizend verhalen opleverde. De geschiedenis van een en ander is beschreven in de inleiding tot het eerste deel van de uitgave van de volksverhalen van E. Heupers.² Tegen de tijd dat deze gegevens ter beschikking kwamen, waren de ideeën over de atlas zo ingrijpend veranderd, dat ze voor cartografische verwerking op grote schaal ongeschikt waren. Het werk aan de internationale sagencatalogus was eveneens in het slop geraakt als gevolg van dezelfde ontwikkelingen. Een en ander leidde tot de beslissing om het gehele corpus als een afgesloten inventarisatie te publiceren, met uitgebreide registers, die aan de behoefte van een systematische ontsluiting tegemoet moesten komen. In de lijst van lopende projecten is deze onderneming opgevoerd als *project 1* (zie Bijlage).

In de tijd dat begonnen werd met de publicatie van de eerste afleveringen van de atlas en met de inventarisatie van de Nederlandse volksverhalen werd het Volksliedarchief op de begroting van het Instituut gezet en als onderafdeling aan het Volkskundebureau toege-

² E. Heupers. *Volksverhalen uit Gooi- en Eemland en van de westelijke Veluwe I, verzameld door - van registers en commentaar voorzien door A.J. Dekker. Amsterdam 1979, Instituut v. Dial., Volksk. en Naamk. (Ned. volksverhalen onder red. v. A.J. Dekker en J.J. Voskuil 1, 1), 7-16.*

voegd (1 jan. 1963). Het Volksliedarchief bestond al enkele jaren als bureau van de Stichting Codificatiecommissie voor het Nederlandse lied, waarin ook Meertens zitting had. Het hoofd van het Archief was mevrouw M. Veldhuyzen. Ze werd bijgestaan door twee administratieve ambtenaren in los dienstverband. Zij beschouwde de systematische ontsluiting van schriftelijk overgeleverde Nederlandse liederen en melodieën als haar belangrijkste taak. Haar voorbeeld was het Deutsche Volksliedarchiv in Freiburg. Er werd incidenteel wel enig veldwerk gedaan (door mw. Scheepers), maar niet in dienstverband en niet in de eerste plaats voor het Archief. Dat veranderde na het aantrekken van A. Doornbosch. Doornbosch had een veel beluisterd radioprogramma (Onder de groene linde), waarvoor in het hele land bandopnamen maakte. Nadat hij in dienst van het instituut was gekomen, kreeg dit werk meer en meer het karakter van een inventarisatie, te vergelijken met de inventarisatie van de volksverhalen, met het verschil dat ze in dit geval door één man werd verricht en geheel op de band werd opgenomen. Als inventarisatie paste ze geheel in de volkskundige traditie waaruit ook het werk aan de atlas en de volksverhaalcatalogus waren voortgekomen. Ook hierbij werd niet in de eerste plaats aan onderzoek gedacht, maar aan het bijeenbrengen van een zo volledig mogelijk corpus ten dienste van het onderzoek door anderen. Ook op het terrein van het volksliedonderzoek ontstond in de jaren zestig een groeiende internationale samenwerking, die resulteerde in een commissie voor de samenstelling van een Typencatalogus (te vergelijken met de sagencatalogus) en een samenwerkingsverband onder leiding van de redactie van het Deutsche Kirchenlied om te komen tot de uitgave van gedrukte melodiebronnen van het geestelijk lied en de daarbij behorende bibliografie. Het resultaat van de inventariserende werkzaamheden zal een bronnenuitgave worden, te vergelijken met de uitgave van de volksverhalen. Ze is opgenomen als *project 2*. Het Nederlandse aandeel in de genoemde internationale ondernemingen vindt men in de Bijlage terug als de *projecten 3 en 4*.

Na het van start gaan van de Europese Atlas-onderneming in 1966 zijn de werkzaamheden op het Volkskundebureau ruim tien jaar overheerst door het maken van kaarten en commentaren voor de Europese Atlas. De belangrijkste reden was dat Nederland vergeleken met de andere Europese landen (met uitzondering van Engeland en België) een zeer klein Instituut had, dat de grote vloed van opdrachten, afgestemd op een veel groter aantal onderzoekers, maar met moeite kon verwerken. Op den duur werkte dit frustrerend, vooral toen er met de opkomst van een nieuwe generatie in de kring van redacteurs ernstige twijfel ontstond aan de zinnigheid van de uitgangspunten. Die groeiende twijfel kan niet los worden gezien van de meer algemene kritiek op het vak. Die kritiek kreeg haar scherpste vorm in Duitsland. Ze kwam van een groep rond H. Bausinger, hoogleraar in de Volkskunde in Tübingen, en leidde op het Duitse Volkskundecongres in Detmold (1969) tot een harde confrontatie. De lezingen die op dat congres veel ergernis verwekten, werden een jaar later gepubliceerd onder de titel *Abschied vom Volksleben*. De referenten richtten hun kritiek in de eerste plaats op de ideologische lading die de aandacht voor tradities in de volkskunde had. Zij leidden de keuze van de onderwerpen, het inventariseren zonder duidelijke probleemstelling en het veronachtzamen van de huidige functie van de bestudeerde tradities daaruit af en pleitten voor onderzoek naar de remmende werking van tradities. Daarbij zochten ze aansluiting bij de sociologie. In de volgende jaren beklemtoonden zij bij herhaling dat de volkskunde een sociale wetenschap is, met een maatschappijkritische functie. Een aantal van hen keerde zich tegen historisch onderzoek. De heftige discussies die daarover ontstonden, zijn nu enigszins geluwd. Deze ontwikkeling in de volkskunde en ook het verloop ervan staat niet op zichzelf. Men kan haar ook waarnemen, in dezelfde tijd, in andere wetenschappen. Directe invloed heeft ze niet gehad op de

discussies in de kring van de Europese Volkskunde-atlas (daarvoor waren de banden tussen de Tübingers en de geografische volkskundigen te los), maar indirect zeker wel.

De kritiek op de gang van zaken bij de Europese Atlas was al te horen op het congres in Helsinki (in 1970), maar ze werd pas duidelijk geformuleerd op het congres in Stockholm (in 1972), zowel van Zweedse zijde (Bringéus) als van Nederlandse zijde (Voskuil). Bringéus had Hägerstrand als gastspreker meegenomen. Hij betoogde dat men zich niet met de verklaring van de verspreiding van cultuurverschijnselen kan bezighouden zonder inzicht te hebben in het proces van verspreiding, waarbij hij in het bijzonder het oog had op de invloed van de verschillende vormen van communicatie op de snelheid en het verloop van het proces. Om die reden pleitte hij ervoor het onderzoek hiernaar in het programma van de Atlas op te nemen. Voskuil wees erop, aan de hand van kaarten van de verspreiding van het kerstblok en de kerstboom³, dat de schriftelijke enquête (met in het gunstigste geval één zegsman per dorp) ongeschikt is om een juist beeld van het verspreidingsproces te geven wanneer dit zich voor een belangrijk deel in de sociale en niet in de geografische ruimte voltrekt. Hij pleitte voor een andere enquête-methode, waarmee gegevens over de sociale functie van dergelijke tradities konden worden verzameld, en voor een aansluitend historisch onderzoek om zicht te krijgen op vroegere stadia in zo'n proces. Twee jaar later, op het congres in Hongarije, pleitte hij opnieuw, maar nu met meer klem, voor aanvullend historisch onderzoek. Zijn argumenten waren, aan de hand van de kaart van de wieg, dat een kaart op zijn best niet meer is dan een tijdopname, dat ze derhalve geen inzicht geeft in het verloop van het spreidingsproces in het verleden, dat het doel van de atlas moet zijn de verspreiding van verschijnselen te verklaren en het proces van spreiding te bestuderen, en dat het derhalve de taak van de onderzoekers is om zo mogelijk een reeks verspreidingskaarten te ontwerpen ter illustratie van dat proces.⁴ De drie voordrachten hadden wel enige respons, maar in een te kleine groep. Bovendien verzette de voorzitter (Bratanić) zich tegen iedere vorm van discussie. Hij stond op het standpunt dat er eerst sluitende typologieën gemaakt moesten worden en dat de verklaring pas ter hand kon worden genomen als de atlas voltooid was. Een poging op hetzelfde congres in Hongarije om een leeftijds grens te stellen en het bestuur op democratische wijze te kiezen, haalde het niet, omdat deze voorzitter (een Joegoslaaf) voor de onderzoekers uit het Oostblok om politieke redenen het enig aanvaardbare compromis was.

Uit de samenwerking in het kader van de Europese Atlas stammen direct de *projecten 5* (dorsen), *6* (maaïen), *7* (brood) en *9* conservering en indirect de *projecten 8* (kerstboom) en *13* (wanden). Met een aantal andere projecten, die inmiddels zijn afgesloten, leverden ze een fonds van gegevens waaraan de hypothesen bij de verklaring van een verspreidingskaart getoetst kunnen worden. Onze keuze is niet toevallig geweest. Genoemde projecten vertegenwoordigen fasen in het denken over de verspreiding, die alleen door het ontbreken van een theoretische discussie niet direct als zodanig te herkennen zijn. Door het ontbreken van die discussie lopen die fasen in de individuele onderzoeken in de verschillende landen bovendien door elkaar. Het lijkt er soms zelfs op of een aantal medewerkers aan de atlas nog uitgaat van de idee dat de verspreiding van cultuurverschijnselen een afspiegeling is van een vóór-christelijke stamindeling. Die oorspronkelijke hypothese was weliswaar in de jaren twintig gecorrigeerd door de theorie van de cultuurstromingen en cultuurlandschappen, die het zwaartepunt verlegde naar de vroege middeleeuwen, maar doordat men ook daar bleef

³ J.J. Voskuil. *Kerstblok en kerstboom in Nederland*. – Volkskunde 73 (1972), 351-355.

⁴ J.J. Voskuil. *De wieg in Nederland*. – Volksk. Bull. 1, 1 (1975), 4-28.

werken met de rudimenten van afgesloten processen, bleef het accent liggen op de statische elementen in de cultuur. In deze theorie worden cultuurverschijnselen en hun verspreiding dan ook nog altijd gezien als bron voor de kennis van het verleden. De belangrijkste vertegenwoordiger van deze stroming is Zender, het belangrijkste boek zijn *Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung* dat in 1959 verscheen. Zender legt daarin verband tussen de verspreiding van de volksverering van verschillende heiligen en de verspreiding van de patrocinia van die heiligen, die een afspiegeling zijn van het geleidelijke proces van kerstening in Europa. Zijn studies waren aanleiding voor het opnemen van een aantal kaarten over heiligenverering in de Nederlands-Vlaamse atlas (van de hand van M. de Meyer), overigens zonder nader commentaar.⁵ Opmerkelijk in de studie van Zender is dat hij voor de verklaring van een verspreiding in onze tijd historische gegevens had gezocht. Er blijkt de behoefte uit om bij de interpretatie van een kaart enig houvast te vinden. Dezelfde behoefte kan men terugvinden bij Wiegelmann, de leerling van Zender, die in de jaren zestig een grootscheepse enquête ondernam naar het boerengereedschap in Duitsland.⁶ Hoewel Wiegelmann (vaak heel vernuftig) probeert om voor de interpretatie van de kaart gebruik te maken van vorm- en functiever verschillen op dat ogenblik, steunt hij toch duidelijk op historische kennis omtrent de gereedschappen. Daarbij bood juist deze sector uit de materiële cultuur de beste voorwaarden voor reconstructie, omdat men ogenschijnlijk te maken had met betrekkelijk eenvoudige, door technische en economische overwegingen gestuurde processen. Tekenend is overigens dat Wiegelmann in zijn eerste studie daar nog niet van weten wil. Hij verkleint waar mogelijk de invloed van dergelijke overwegingen en legt, geheel in de lijn van Zender, het accent op de meer of minder behoudende instelling van de bewoners van de verschillende cultuurlandschappen. Opvallend is wel zijn grotere aandacht voor het proces. Hij trekt de lijn zelfs door, voorbij de magische grens van de industrialisatie, door de overgang van handgereedschap op machines in zijn onderzoek te betrekken. Die aandacht voor het proces wordt in de volgende jaren steeds groter, die voor de geografische verspreiding raakt meer en meer op de achtergrond. In zijn *Alltags- und Festspeisen* (1967), waarin hij een aantal onderwerpen uit de voeding behandelt, ligt het keerpunt. Naast verspreidingskaarten komt hij daarin met reeksen historische gegevens, die moeten dienen om een beter en gedetailleerder inzicht te krijgen in het verloop van een proces dan verspreidingskaarten kunnen bieden. In de jaren daarna vormt zich om hem en Bringéus een internationale groep onderzoekers op het gebied van de voeding, die wel aandacht hebben voor regionale maar minstens zoveel voor sociale verschillen en die daarnaast in de voedingsgewoonten een onderwerp zoeken waarin behoudzucht, identiteit en status een belangrijke rol spelen.

In de hier geschetste ontwikkeling passen de bovengenoemde projecten. Daarvan is het project waaruit project 8 is voortgekomen (de verspreiding van de kerstboom) het oudste. Het leidde tot de conclusie dat de verspreiding zich in een sociale en niet in een geografische ruimte af heeft gespeeld en in een later stadium tot een herformulering van de probleemstelling, die hierna nog ter sprake komt. Uit diezelfde periode stamt het project waar project 13 op teruggaat: de verspreiding van de materialen van de wanden van het boerenhuis. Ook dit project leidde tot een herformulering. De geschiedenis daarvan is beschreven in Voskuil:

⁵ *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*. Afl. II. Antwerpen 1965, 9-90. Afl. III. Antwerpen, Utrecht 1968, 9-116.

⁶ G. Wiegelmann. *Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit*. Bonn 1969, Atlas d. Deutschen Volksk. - Dezelfde tekst in Rhein. Viertelj. bl. 33 (1969), 208-262.

Van vlechtwerk tot baksteen (1979). Project 13 is daarvan een verdere uitwerking. Het komt eveneens hierna nog ter sprake. De projecten 5 en 6 sluiten onmiddellijk aan bij het onderzoek van Wiegelmann naar de verspreiding van boerengereedschappen en -technieken, maar de gegevens werden in de loop van de tijd gebruikt voor het toetsen van verschillende hypothesen. *Project 5* (dorsen) bood de mogelijkheid om de theorie van Trotzig over het mechanisme in de verspreiding van de dorsvlegel aan de Nederlandse gegevens te toetsen en te corrigeren. Het gaf bovendien inzicht in de invloed van de agrarische structuur en veranderingen in de economische structuur op de verspreiding van de verschillende typen, en op de remmende werking die uitgaat van de op de dorsvlegel gebaseerde arbeidsverdeling bij de overgang naar machines. *Project 6* (maaien) geeft onder andere inzicht in de rol van seizoenarbeiders, van de verhouding tussen loonkosten en graanprijzen, van het karakter van de arbeidsovereenkomst en van de gesteldheid van de bodem en het gebruik van kunstmest bij de verspreiding van de verschillende typen maaigereedschap. *Project 9* (Conservering van vlees) biedt de mogelijkheid om na te gaan welke de invloed is van het klimaat, van de agrarische structuur en van de toevallige constructie van het huis (schoorsteen). *Project 7* (brood) geeft in tegenstelling tot de vorige niet alleen inzicht in de invloed van meer rationele factoren als de agrarische structuur en de handelsverbindingen, maar ook in irrationele als status en identiteit. Het biedt bovendien uitzicht op het opstellen van reeksen historische gegevens met behulp van de rekeningen van gast- en weeshuizen en van keuren. Dit project is voortgekomen uit een roggebrood-onderzoek van de Commissie Bakkerij Historie en was oorspronkelijk bestemd om de Nederlandse bijdrage aan de Europese Atlas te worden. Het is te beschouwen als een pendant van de latere ontwikkelingen in het voedingsonderzoek van Wiegelmann.

De verschuiving in de belangstelling van de verspreiding naar het proces, zowel in de activiteiten van de Universiteit van Münster (Wiegelmann) als die van ons Instituut, viel ongeveer samen met nieuwe ontwikkelingen in enige aangrenzende wetenschappen, met name de sociologie, de culturele antropologie en de geschiedenis. Een aantal sociologen en antropologen ging zich meer dan in een recent verleden gebruikelijk was interesseren voor ontwikkelingen in de tijd, voor het procesmatige karakter van maatschappij en cultuur. Gevolg: een veel grotere convergentie tussen volkskunde enerzijds en antropologie en (cultuur-)sociologie anderzijds. In de geschiedwetenschap werd het gebied van onderzoek verruimd, soms onder de invloed van de culturele antropologie (b.v. K. Thomas), soms doordat er een brug geslagen werd naar de volkskunde (F. Graus), soms ook leverden zowel de antropologie als de volkskunde nieuwe gezichtspunten (Le Goff, Le Roy Ladurie, Ginsburg). De opkomst van de mentaliteitsgeschiedenis leidde ertoe dat wat eerst perifeer en halfwetenschappelijk was – het zogenaamde ‘dagelijkse leven’ – tot een volwaardig terrein van historisch onderzoek werd. Ook hier zien we een toenemende convergentie. Natuurlijk is hiermee alleen maar een globale tendens aangegeven. Daarbinnen zijn grote verschillen waarneembaar. *Project 12* (houding sociale groepen) sluit bij dit type onderzoeken aan.

Wiegelmann toonde meer en meer belangstelling voor de relatie tussen de economische conjunctuur en de veranderingen in de materiële cultuur en voor de wetmatigheden daarin. Daarnaast trachtte hij, in de richting die indertijd door Bringéus was aangegeven, theoretische verspreidingsmodellen te ontwerpen. Bij het zoeken naar reeksen gegevens stuitte hij en zijn medewerkers op de boedelbeschrijvingen en (naar Deens voorbeeld) op huishoudboeken en dagboeken. In Frankrijk had bijvoorbeeld Vovelle vooral belangstelling voor veranderingen in het geestelijk klimaat, waarvoor hij (evenals veel eerder Elias) zocht naar lange reeksen gegevens die inzicht konden geven in de tegenstelling tussen lange- en korte-termijnveranderingen. Een weer wat ander accent heeft het onderzoek in Zweden, in

het bijzonder dat van Löfgren, in die zin dat het zich wel op verschillen en veranderingen in het geestelijk klimaat richt, maar dan vooral op korte termijn en met meer belangstelling voor de economische structuur dan men bijvoorbeeld bij Vovelle aantreft.

De projecten 8 en 10 t/m 14 zijn evenzovele pogingen van ons om met die verschillende ontwikkelingen gelijke tred te houden. Ze bieden bovendien de mogelijkheid om verschillende typen bronnen te exploreren. *Project 14* (muziekinstrumenten) sluit direct aan op de onderzoeken op grond van boedelbeschrijvingen in Münster. Het biedt de mogelijkheid om na te gaan in hoeverre de aanschaf van muziekinstrumenten afhankelijk is van de economische conjunctuur en welke regionale en sociale verschillen daarbij zijn op te merken. Het is de bedoeling dat soortgelijke onderzoeken zullen worden verricht naar de veranderingen in het meubilair op grond van boedelbeschrijvingen uit Weesp en Weesperkarspel uit de periode tussen 1640 en 1790, en daarop aansluitend, maar voor een groter aantal plaatsen, op grond van boedelbeschrijvingen uit de negentiende eeuw (*projecten 15 en 16*). *Project 11* (straatmuzikanten) was een eerste aanzet om verband te leggen tussen de economische conjunctuur en het repressiebeleid van de politie en om, over een wat langere periode, na te gaan in hoeverre de waardering van het publiek voor straatmuziek zich gewijzigd heeft. De *projecten 8* (kerstboom) en *10* (openbare feesten) zijn bedoeld om een inzicht te krijgen in de relatie tussen veranderingen in de feestviering in de negentiende en twintigste eeuw en veranderingen in het geestelijk klimaat, terwijl ze tevens de mogelijkheid bieden om de verspreiding van cultuurverschijnselen als de kerstboom en het carnaval te volgen, aansluitend bij de andere onderzoeken naar cultuurspreiding. *Project 8* is een vervolg op een voor de Europese Atlas verricht onderzoek naar de spreiding van de kerstboom, *project 10* heeft parallellen in soortgelijke onderzoeken die werden en worden verricht in het Maas-Rijngebied (door de Rheinische Landesstelle in samenwerking met de Raad voor de Volkscultuur van Maas en Rijn), in Westfalen (door de Volkskundliche Kommission für Westfalen) en in Beieren (door het Institut für deutsche und vergleichende Volkskunde der Universität München). Het is de bedoeling om op korte termijn in dit kader nog een derde onderzoek te starten naar de opkomst van de amateurmuziekverenigingen (*project 17*). *Project 13* (verstenen) probeert de sociale en economische factoren die van invloed zijn op de verspreiding van het stenen huis tegen elkaar af te wegen met als conclusie dat de sociaal-economische structuur als geheel beslissend is.

Samenvattend kan men zeggen dat de hier besproken onderzoeken gegroepeerd zijn rond twee polen: cultuurspreiding en cultuurverandering, die overigens nauw met elkaar verbonden zijn. Het doel is in alle gevallen om verschillen en veranderingen in de geestelijke en materiële cultuur in een maatschappelijke context te plaatsen teneinde het inzicht in functie, betekenis en onderlinge samenhang van de cultuurverschijnselen te verscherpen.

Augustus 1981

Bijlage: Lopende projecten

Bronnenpublicaties

1. Publicatie met uitgebreide registers van de Nederlandse volksverhalen, in de eerste plaats van die welke door het Volkskundebureau sinds 1962 zijn verzameld. De reeks staat onder redactie van A.J. Dekker en J.J. Voskuil. Ze zal naar verwachting ongeveer 30 delen omvatten. De twee eerste delen zijn verschenen in 1979 en 1981. Het derde deel is gepland voor 1983. Er wordt naar gestreefd iedere twee jaar een nieuw deel te laten volgen. Tekstverzorging en samenstelling van de registers berust bij A.J. Dekker en J.J. Schell. Een deel over Zuid-Limburg wordt voorbereid door W. de Blécourt, een deel over Westerwolde door J. v.d. Kooi.

2. Publicatie van een deel van de opnamen, teksten en melodieën van de Nederlandse volksliederen, die sinds 1962 door het Volksliedarchief in samenwerking met de VARA en de N.O.S. zijn verzameld, met registers. Een eerste grammofonplaat is in 1980 verschenen. Er is een voorlopig publicatieplan opgesteld dat voorziet in de uitgave van nog 6 grammofonplaten (en kassettes) en van 7 opnamencatalogi met teksten en registers tot en met 1988. Over samenwerking met de N.O.S. bij de uitgave wordt onderhandeld. Het is de bedoeling op deze wijze 9-10% van het opnamenmateriaal van het Instituut (15% van het N.O.S.-materiaal) in transkriptievorm en 2% (resp. 4%) op geluidsdragers uit te geven. De verzorging van de uitgave berust bij A. Doornbosch en E.Rekers (in los dienstverband).

Bibliografieën, catalogi

3. Typencatalogus van de Nederlandse verhalende liederen. – De catalogus is een onderdeel van een project van de internationale Kommission für Volksdichtung van de SIEF. Ze zal worden voltooid in 1982. Publicatie in 1983. (A. Doornbosch en E.Rekers (in los dienstverband)).

4. Bibliografie van de gedrukte melodiebronnen voor het Nederlandstalige geestelijke lied vóór 1800. Met het samenstellen is indertijd begonnen op verzoek van de redactie van *Das deutsche Kirchenlied*, met de bedoeling tot een gezamenlijke uitgave te komen. Verschillen van inzicht over de principes van de uitgave tussen de Duitse redactie en de Nederlandse samensteller, leidden tot het besluit om de Nederlandse uitgave afzonderlijk te publiceren. De voorbereidingen daartoe bevinden zich in een vergevorderd stadium. Verwacht wordt dat de werkzaamheden in de eerste helft van 1982 kunnen worden afgesloten met de publicatie. De bibliografie is opgezet door F. Matter. Ze wordt nu voltooid door F. Matter (in los dienstverband) en A. Höweler.

Onderzoek

5. Onderzoek naar de verschillende dorstechnieken in Nederland vóór de eerste wereldoorlog en de daarbij gebruikte gereedschappen, met de nadruk op de handgereedschappen. – De materiaalverzameling (schriftelijke enquêtes, aangevuld met veldwerk) is voltooid. De gegevens zijn in kaart gebracht. Het historisch onderzoek is voor ongeveer de helft verricht. Een eerste publicatie is verschenen in het *Vriendenboek A.J. Bernet Kempers* (Arnhem 1971). De uiteindelijke publicatie is bestemd voor de *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*. Publicatie van een deel van de gegevens staat op het programma van de *Europese Atlas*. (J.J. Voskuil).

6. Onderzoek naar het maaien van het graan en het gras in Nederland vóór de eerste wereldoorlog en de daarbij gebruikte gereedschappen, met de nadruk op de verschillende zeistypen. – De materiaalverzameling (schriftelijke enquêtes, aangevuld met veldwerk) is voltooid. De gegevens zijn in kaart gebracht. Met het historisch onderzoek is een begin gemaakt. Een eerste publicatie is verschenen in de Mededelingen van het Instituut no. 24 (dec. 1972). De uiteindelijke publicatie is bestemd voor de Volkskunde-atlas van Nederland en Vlaams-België. Publicatie van een deel van de gegevens staan op het programma van de Europese Atlas. (J.J. Voskuil)

7. Onderzoek naar het bakken van brood, in het bijzonder van roggebrood, in Nederland vóór de eerste wereldoorlog, in de bakkerij en thuis, ter vergelijking met de resultaten van een onderzoek naar het bakken van roggebrood en de broodconsumptie na de tweede wereldoorlog. – De materiaalverzameling (verschillende schriftelijke enquêtes, aangevuld met veldwerk) is gedeeltelijk voltooid. De betreffende gegevens zijn in kaart gebracht. Met het historisch onderzoek is een begin gemaakt. Als bijproduct is een boekje met interviews verschenen (Twaalf bakkers en twee bakkersdochters. Wageningen, Arnhem 1978). De uiteindelijke publicatie is bestemd voor de Volkskunde-atlas van Nederland en Vlaams-België. (J.J. Voskuil)

8. Onderzoek naar de invoering van de kerstboom in Nederland in de negentiende eeuw. – Het onderzoek sluit aan op een eerder afgesloten onderzoek naar de verspreiding van de kerstboom in Nederland (publicaties daarover in Volkskunde 71 (1970), 98-102 door J.J. Voskuil, in Volkskunde 73 (1972), 351-355 en Rhein. westf. Zs. f. Volksk. 20 (1973), 92-104 door dezelfde, en in het Kommentar bij de eerste aflevering van de Europese Volkskunde-atlas (1981) van de hand van A.J. Dekker en J.J. Voskuil). Voor dit aanvankelijke onderzoek is het materiaal van enkele schriftelijke enquêtes gebruikt. De bronnen voor dit onderzoek, dat zich toespitst op de invoering van het gebruik, zijn kerkelijke bladen en familietijdschriften, kranten, zondagsschoollectuur. Het onderzoek is vrijwel voltooid en zal in 1982 worden afgesloten met een artikel in het Volkskundig Bulletin. (A.J. Dekker).

9. Onderzoek naar de technieken aangewend voor de conservering van vlees in Nederland in het eerste kwart van deze eeuw. – Aanleiding tot dit onderzoek was een verzoek van de Europese volkskunde-atlas. Het berust op een schriftelijke enquête, aangevuld met veldwerk. Het materiaal van de schriftelijke enquête is in kaart gebracht. Het veldwerk is voor ongeveer de helft verricht. Aan een verdieping van het literatuuronderzoek is begonnen. Een eerste publicatie is aan het eind van 1981 verschenen in de Mededelingen van het P.J. Meertens-Instituut. Een afsluitend artikel in het Volkskundig Bulletin is gepland voor eind 1983. Na afsluiting van het artikel zal worden beoordeeld of het onderwerp zich leent voor een monografie in de Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België. Er wordt bovendien gedacht over een publicatie van een aantal interviews over de conservering in het algemeen in de loop van 1985. (J. Jobse-van Putten).

10. Onderzoek naar de regionale verschillen in het huidige patroon van de jaarlijks terugkerende openbare feesten in Nederland. – Het onderzoek berust op schriftelijke enquêtes onder de medewerkers van het Instituut, de gemeenten in Nederland en de organisatoren van de belangrijkste feesten in 1977, aangevuld met interviews en archiefonderzoek, in het bijzonder van de notulen en jaarverslagen van een aantal organiserende instellingen. Bij het onderzoek is een tijdelijke arbeidskracht betrokken (een antropologe, mw. H. Ronhaar-Rozema, krachtens de T.A.P.-regeling). Een voorlopige publicatie is verschenen, in de Mededelingen van het P.J. Meertens-Instituut no. 32 (1980), de tekst van een lezing, gehouden op

een symposium ter gelegenheid van het 99-jarig bestaan van de carnavalsvereniging van 's-Hertogenbosch, is verschenen in een afzonderlijk deel in de reeks Brabantse drukken. Een volgende publicatie is gepland voor het voorjaarsnummer 1983 van het Volkskundig Bulletin. (J.I.A. Helsloot)

11. Onderzoek naar het beleid van de Amsterdamse overheid ten aanzien van de straatmuzikanten in deze eeuw. Als bronnen zijn gebruikt het politiearchief, gemeentelijke jaarverslagen, krante-artikelen. Een artikel met de resultaten van het onderzoek is eind 1981 verschenen in het Volkskundig Bulletin. (M.B.G. van Dijk)

12. Onderzoek naar de houding van de verschillende sociale groepen met betrekking tot bezit, macht, geweld, levenswijzen, arbeid, en de wisselwerking tussen mondelinge en schriftelijke cultuur, zoals die blijkt uit verhalende bronnen (zoals gesta en vitae) uit de Zuidelijke Nederlanden en een deel van Noord-Frankrijk uit de periode tussen ongeveer 600 en 1050. Het onderzoek is bestemd voor een proefschrift bij de heer C. v.d. Kieft. Het zal naar verwachting in 1985 worden afgesloten. Een eerste publicatie over dit onderwerp is in 1981 verschenen in het eerste deel van de Algemene Geschiedenis der Nederlanden. (R.E. Künzel)

13. Onderzoek naar faseverschillen in de verstening van de huizen op het platteland van Holland in de zestiende eeuw. – Als bronnen zijn gebruikt topografische detailkaarten en belastingkohieren. Het probleem werd aan de orde gesteld in een eerdere publicatie (Van vlechtwerk tot baksteen, Arnhem 1979). Een beknopt verslag van het onderzoek is verschenen in de Rhein. Vierteljahrsblätter, een uitvoeriger in ditzelfde nummer van het VB. (J.J. Voskuil)

14. Onderzoek naar het voorkomen van muziekinstrumenten in boedelbeschrijvingen in de negentiende eeuw in Nederland van een aantal sociale en lokale groepen, teneinde een inzicht te krijgen in regionale en sociale verschillen. Er wordt gestreefd naar een artikel in het najaarsnummer 1983 van het Volkskundig Bulletin. (M.B.G. van Dijk)

15. Onderzoek naar de materiële cultuur van Weesp en Weesperkarspel 1640-1790, teneinde een inzicht te krijgen in de verschillen in materiële cultuur tussen de sociale groepen en de veranderingen die daarin optreden. Van de uit deze periode bijeengebrachte boedelbeschrijvingen is ongeveer 3/4 verwerkt. Er wordt naar gestreefd om het onderzoek in de loop van 1982 af te ronden. (H. van Koolbergen)

16. Onderzoek naar de materiële cultuur op het platteland in de negentiende eeuw. Voor dit onderzoek en het onderzoek genoemd in project 14 zijn ongeveer 3500 boedelbeschrijvingen uit zes plaatsen in Nederland bijeengebracht. Aan de bewerking is begonnen. (E. Doelman)

17. Onderzoek naar het ontstaan en de snelle opkomst van de amateuristische muziekbeoefening in de negentiende eeuw in het bijzonder in Zaanstad. Met de inventarisatie van de gegevens in een aantal archieven die voor dit onderzoek van belang kunnen zijn is een begin gemaakt. (R. Fassaert)

December 1981